An International Peer Reviewed & Referred

INTERNATIONAL JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH STUDIES

'बेटी बचाओ, बेटी पढाओ' योजनेतून महिला सबलीकरण - एक अभ्यास

प्रा. प्रमोद आत्माराम अहिरे , Ph.D.

सहयोगी प्राध्यापक, शिक्षणशास्त्र विभाग, भुसावळ कला, विज्ञान आणि पु. ओं. नाहाटा वाणिज्य महाविद्यालय, भुसावळ, जि. जळगांव

प्रस्तावना :-

भारतासारख्या लोकशाहीप्रधान राष्ट्रात महिला सक्षमीकरण हा एक मोठा विषय आहे. महिलांना संरक्षण, विकासाच्या संधी, सबलीकरणासाठी विविध योजना यांची गरज व्यक्त केली गेली. विद्यमान केंद्र सरकारने त्याकडे लक्ष दिले. `चाईल्ड सेक्स रेशो` हा दरहजारी मुलांमागे मुलींची संख्या ० ते ६ वर्षे वयोगटातील मुलांचा काढला जातो. १९६१ पासून ते प्रमाण स्थिर होते. १९९१ पासून ते प्रमाण सतत घटत्या प्रमाणात दिसते. १९९१ मध्ये मुलींची संख्या ९४५, २००१ मध्ये ९२७, २०११ मध्ये हे प्रमाण ९१८ इतके होते. ही एक धोक्याची घंटा ठरावी. असा घटत्या प्रमाणातील चाईल्ड सेक्स रेशा महिला विकासातील फार मोठा अडथळा ठरला आहे. तो तसा राहण्याचे कारण म्हणजे जन्मपूर्व गर्भलिंग चाचणी, मुलींच्या बाबतीत जन्मानंतरचा भेदभाव पूर्ण दृष्टिकोन होय. त्याचबरोबर सहज, परवडणाऱ्या, निदान चाचणीच्या साधनांचा दुरूपयोग यामुळे त्यात भर पडली. या पार्श्वभूमीवर केंद्र सरकारच्या महिला व बाल कल्याण मंत्रालया-ने सुरू केलेली `बेटी बचाओ बेटी पढाओ` या योजनेचे मूल्यमापन करणे महत्त्वाचे ठरते.

समस्या विधा-न :-

महिला सबलीकरणासाठीच्या `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` योजनेचे मूल्यमापन आणि पुढील दिशा

व्याप्ती व मर्यादा :-

१) महिला सबलीकरणावरील प्रयत्नांचा अभ्यास करणे.

२) केंद्र शासनाच्या जून २०१४ पासून आंमलात आलेल्या `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` या योजनेच्या स्वरूप, अंमलबजावणी याचा अभ्यास करणे.

मर्यादा :-

१) सन २०१४ ते २०१६ दरम्यानच्या सदर योजनेच्या कार्यवाहीचा अभ्यास करणे.

२) सदर योजनेत सुरू असलेले उपक्रम, बोधचिन्ह, घोषवाक्य याचे मूल्यांकन करणे.

३) सदर योजनेतील नाविन्यपूर्ण उपक्रमांचा आढावा घेणे.

उद्दिष्टे :-

१) देशातील घटत्या चाईल्ड सेक्स रेशोचा आढावा घेणे.

२) देशातील महिला विकास व सक्षमीकरणासाठी कोणत्या योजना सध्या सुरू आहेत ? हे पाहणे.

३) केंद्रशासनाच्या महिला सबलीकरणाच्या प्रयत्नात बेटी बचाओ, बेटी पढाओ या योजनेचे स्वरूप, वैशिष्टये, कृती कार्यक्रम यांची माहिती गोळा करणे.

४) सदर योजनेच्या उपक्रमांची मीमांसा करून मूल्यमापन करणे.

५) महिला सबलीकरणाच्या प्रयत्नांना बळकटी आणण्यासाठी सूचना देणे.

संशोधन पध्दती :-

सदर अभ्यासासाठी आशय विश्लेषण पध्दती Content Analysis Method वापरण्यात आली. `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` या योजनेची माहिती व कार्यवाही यातून स्वरूप, वैशिष्टये, बोधचि-ह, घोषवाक्य, प्रबोधनाचे उपक्रम अशा घटकानुसार माहिती गोळा करून वर्गीकरण, विश्लेषण करून निरीक्षणे घेण्यात आली. आणि माहितीचा निष्कर्ष काढण्यात आला.

बेटी बचाओ, बेटी पढाओ :-

महिला सक्षमीकरणाची गरज लक्षात घेऊन जून २०१४ मध्ये संसदेच्या संयुक्त सभेला उद्देशून बोलतांना मा. राष्ट्रपतींनी या योजनेचा उच्चार केला. त्यानंतर सरकारच्या अर्थसंकल्पीय भाषणात ही योजना सांगीतली गेली. बालिकेच्या अस्तित्वासाठी, संरक्षणासाठी, सक्षमीकरणासाठी सुनियोजित व प्रभावी प्रयत्नाची गरज लक्षात घेऊन सरकारने `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` या योजनेची घोषणा केली. सदर

योजना राष्ट्रीय समूह संपर्क साधनाच्या साहयाने प्रचार मोहिम राबवून, बहुक्षेत्रीय कृती □ार्य□म राबवू-न आंमलात आणली जात आहे. देशातील कमी चाईल्ड सेक्स रेशो असणाऱ्या विविध राज्ये व केंद्रशासित प्रदेशातील निवडक १०० जिल्ह्यांमध्ये राबवली जात आहे. सदर योजना केंद्राच्या आरोग्य व कुटुंब □ल्या□ मंत्रालय व मा-नव संसाध-न वि□ास मंत्रालय या दोघांच्या संयुक्त विद्यमाने व सहकार्याने राबवली जाणार आहे. यामध्ये नेतृत्व आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालयाकडे असणार आहे.

योजनेची उद्दिष्टे :-

१) □र्भलिंग निवड चाचणीला प्रतिबंध करणे.

२) बालिकेच्या अस्तित्वासाठी व संरक्षणासाठी खात्री देणे.

३) बालिकेच्या सहभागासाठी व शिक्षणासाठी खात्री देणे.

योजनेचे सर्वव्यापी ध्येय :- मुलगी जन्माचे स्वागत करणे, तिच्या शिक्षणाची व्यवस्था करणे.

योजनेतील घटक :-

१) पी. सी. पी. एन. डी. टी. कायद्याची प्रभावी अंमलबजावणी करणे. हा योजनेतील एक महत्त्वाचा, □ोणतीही सूट न मिळणारा घटक आहे.

२) शिक्षणाच्या माध्यमातून बालिकेचे सक्षमीकरण करणे :- या घटकांतर्गत असे वातावरण निर्माण करणे की, ज्यामध्ये बालिकांना शिक्षण, आरोग्य, रोजगार, कौशल्य विकास इत्यादीची समान उपलब्धता होईल.

३) समाजात बालिकेचे महत्त्व वाढवि□ :- जनजागृती कार्यक्रम राबवून मुलगी जन्मास येणे महत्त्वपूर्ण कसे आहे ? हा संदेश देणे. समुह संपर्काच्या साधनातून जनजागरण मोहिम राबवून, संप्रेषणाचा वापर करून मुलीचे असलेले समान महत्त्व पटवून सांगणे. मुलगी ही एक ओझे, जबाबदारी नाही असा संदेश देणे.

४) लिंग समानता प्रस्थापित करणे :- या योजनेतून भारतीय राज्य घटनेने बहाल केलेली लिंग समानता लोकांसमोर आणायची आहे. तसेच बालिकांना संपूर्ण आयुष्यात मुलगी म्हणून कसे दुर्लक्षित केले जाते ? बालिकांना समान दर्जा कसा नाकारला जातो ? हे स्पष्ट करणे तसेच या योजनेअंतर्गत

पुरूषाच्या व महिलांच्या विशिष्ट भूमिकेबाबत असणाऱ्या चुकीच्या कल्पना खंडित करण्यासाठी, महिलांच्या दर्जाबाबत असलेल्या नकारात्मक प्रवृत्ती व वर्तणुकींना थांबविण्यासाठी प्रयत्न केले जाणार आहेत.

या योजनेअंतर्गत नेहमी घटता असणारा `चाईल्ड सेक्स रेशो` थांबवून तो वाढवणे. या योजनेअंतर्गत महिला सक्षमीकरणाचे प्रयत्न करून, त्यांना दर्जा मिळवून देऊन, त्यांना अनेक संधी उपलब्ध करून देणे अपेक्षित आहे. या योजनेअंतर्गत निवडलेल्या जिल्ह्यातील गावा-शहरातील सार्वजनिक ठिकाणी गुड्डी-गुड्डा बोर्ड प्रसिध्द करायचा आहे. ज्या बोर्डवर त्या गावातील जन्माला येणाऱ्या बालकांचा सेक्स रेशो स्पष्टपणे दर्शविणे अपेक्षित आहे.

Guddi-Gudda Board

District:

Gram Panchayat:

Village:

Month/Year-

Number of children born	Cumulative	Current month
Guddi (Girl)		
Gudda (Boy)		

या योजनेअंतर्गत आम्हाला सामुहिकरित्या, वैयक्तिकरित्या वचनबध्दता व्यक्त करायची आहे. ती पुढीलप्रमाणे -

१) मित्रांमध्ये, परिवारामध्ये बालिका जन्माचे आम्ही स्वागत करू.

२) आम्ही मुलींचा अभियान करून, ``परक्याचे धन`` या मानसिकतेचा विरोध करू.

३) मुली व मुले यामध्ये समानता आणण्यासाठी लहान व मोठे मार्ग शोधु.

४) बालिकांच्या शाळा प्रवेशाची, शिक्षणपुर्ण करण्याची शाश्वती देऊ. लिंगधार्जिण्या भूमिकांना आव्हान देण्यास मुलांना व पुरूषांना तयार करू.

५) लिंगधार्जिण्या भूमिकांना आव्हान देण्यास मुलांना व पुरूषांना तयार करू.

६) लिंग निदान चाचणीच्या घटनांची माहिती तत्काळ देऊ.

७) महिला व बालिकांसाठी हिंसामुक्त व सुरक्षित वातावरण निर्माण करणारे शेजारधर्म पाळू.

८) आम्ही साध्या पध्दतीच्या लग्नकार्यासाठी प्रोत्साहन देऊ.

९) आम्ही महिलांच्या स्वतःच्या मालमत्तेसाठी, वारसा हक्कासाठी आधार देऊ.

योजनेचे बोधचिन्ह :-

बोधचिन्हातून बालिकांचे अधिकार, आशा अपेक्षा, मान्यता व्यक्त होतात. तसेच समानता व सन्मान स्पष्ट होत आहे.

योजनेचे स्वतंत्र यु-ट्युब चॅनेल :-

योजनेअंतर्गत जनजागरण, जनसंप्रेषणास महत्त्व असल्याने आधुनिक तंत्रज्ञानाअंतर्गत इंटरनेट, त्यावरील यु-ट्यूब चॅनेलचा वापर करून त्यावर लहान-लहान चित्रफिती, अपलोड केलेल्या आहेत. व त्यातून समानतेचे संदेश प्रभावीपणे दिले जात आहेत.

योजनेचे घोषवाक्य :-

सदर योजनेचे घोषवाक्य `नए समाज की ओर` असे असून, समाजाच्या रचना व कार्यात करण्याचा आशावाद व्यक्त होत आहे.

योजनेअंतर्गत जनजागरण यात्रा :-

निवड केलेल्या १०० जिल्ह्यांमध्ये सदर योजनेअंतर्गत यात्रांचे आयोजन करून बालिका जन्माचे व शि□□ाचे महत्त्व सांगितले जाते.

महिला सक्षमीकरणाअंतर्गत शासनाने सुरू केलेली `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` ही योजना चांगली असून समाजात महिलांचे प्रमाण वाढवून स्थान उंचावण्यासाठी चांगला उपक्रम आहे. या योजनेची उद्दिष्टे गर्भलिंग चाचणी प्रतिबंधक कायद्याची अंमलबजावणी, शिक्षणाच्या मुलींना संधी उपलब्ध करून देण्याची दिसतात. तसेच संपर्क साधनांची क्षमता वापरून लोकांमध्ये जनजागरण व प्रबोधन करण्याची इच्छा दर्शवतात. तसेच केंद्र शासनाच्या दोन मंत्रालयाच्या एकत्रित प्रयत्नाने ही योजना सुरू आहे. राज्यघटनेने प्रदान केलेले मानवी हक्कांची पार्श्वभूमी या योजनेत भक्कमपणे मान्य केली आहे. गावाच्या दर्शनी भागावत गुड्डी गुड्डा बोर्ड वर दरहजारी महिलांचे प्रमाण सर्वांच्या लक्षात आणून दिले जाणार आहे. या योजनेअंतर्गत सामुहिकरित्या जी वचनबध्दता लोकांना व्यक्त करायची आहे ती या योजनेची मोठी जमेची, क्रियाशील आणि प्रत्यक्ष प्रयत्नाची दिशा दर्शवणारी आहे.

तरी देखील भारतासारख्या लोकशाही प्रधान राष्ट्रात महिला सबलीकरण प्रभावी रीतीने होण्यासाठी सुरू केलेली ही योजना अधिक उपयोगी ठरण्यासाठी काही मूल्यमापनात्मक सूचना केल्या जाऊ शकतात.

१) देशभरातील त्या १०० जिल्ह्यांसोबत, इतरही भागात मोठया उत्साहाने ही योजना राबवण्यात यावी.

२) जन्मपूर्व गर्भलिंग चाचणी प्रतिबंधक कायद्याची सक्तीने अंमलबजावणी करून कठोर शिक्षेची तरतूद व्हावी.

३) बालिकांचे शाळेत दाखल करण्याचे काम समाजातील सामाजिक कार्यकर्ते, सेवाभावी संस्था यांना आग्रहाने द्यावे.

४) सर्वच स्तरावरील शिक्षणामध्ये महिलांना अनेक शिष्यवृत्त्या, मोफत पाठ्यपुस्तके, गणवेश, मध्यान्ह भोजन योजना, तालुक्याच्या स्तरापर्यंत मोफत वसतीगृहांची सोय, परीक्षा फी माफ तसेच व्यावसायिक व तांत्रिक शिक्षण संस्थामध्ये महिलांसाठी स्वतंत्र काही जागा राखीव.

५) ग्रामीण, दुर्गम भागापर्यंत महिला आरोग्य सोयी सुविधा, मोफत उपलब्ध व्हाव्यात.

६) ज्या पालकांना केवळ मुली आहेत त्यांचा जाहिर सत्कार केला जावा.

७) वेळोवेळी महिला आरोग्य तपासणी, निदान करून आवश्यक लसीकरण, रक्तवाढीच्या तसेच आवश्यक विटामिन्सच्या गोळया सहज उपलब्ध करून द्याव्यात.

८) ग्रामीण व दुर्गम भागातील महिलांची प्रसुती घरी न करता आरोग्य केंद्रात करण्यासाठी उत्तेजन देऊन सोय उपलब्ध करावी.

९) सामुहिक विवाह आयोजन करणाऱ्या सेवाभावी संस्थांना आवश्यक ते सर्व प्रोत्साहन द्यावे.

१०) योजनेअंतर्गत प्रसारित होणाऱ्या चित्रफिती, जाहिराती केवळ इंटरनेट कनेक्टीव्हिटीमुळे दिसणाऱ्या यु-टयूब चॅनेलवर न दाखवता राष्ट्रीय टी. व्ही. चॅनेल्स, सिनेमागृहात, खाजगी टी. व्ही. चॅनेल्स इत्यादीवर दाखवावेत.

११) जनजागरण यात्रांच्या आयोजनासोबत गावोगावी भरणारे धार्मिक उत्सव, मेळावे, जत्रा, आठवडे बाजार, विशिष्ट ठिकाणी येऊन साजरे होणारे सन या ठिकाणी देखील या योजनेचा प्रसार केला जावा.

१२) वारसाहक्काच्या तरतूदीमध्ये महिलांना नैसर्गिक न्यायाने मिळणाऱ्या हिश्याची कायदेशीर तरतूद करून, त्याबाबतची अंमलबजावणी करणाऱ्या केंद्रांना ताकीद देणे.

१३) देशभरातील कार्यकर्त्यांना, कलावंतांना, महाविद्यालयातील राष्ट्रीय सेवा योजनाचे स्वयंसेवकांना या योजनेच्या प्रचार व प्रसारासाठी प्रशिक्षण देऊन उपयोगात आणता येईल.

१४) विवाहाच्या वेळेस हुंडा पध्दती, अनावश्यक खर्च, अनाठाई श्रीमंती दाखवणाऱ्या चुकीच्या दृष्टी यांना कायद्याने प्रभावी प्रतिबंध करून अटकाव करणे.

१५) स्वयंरोजगाराच्या संधी, वित्तपुरवठा, इतर सवलतींसाठी महिलांना प्राधान्यक्रम शासनाने द्यावा.

१६) महिलांसाठी खास वेगळे कौशल्य विकासाचे, आर्थिक उत्पादन क्षमता वाढवणारे प्रशिक्षण कार्यक्रम संपूर्ण देशभरात राबवावेत.

१७) शासकीय योजना, नोकऱ्या यामध्ये महिलांना आरक्षण द्यावे.

१८) मोबाईल ॲप, फेसबुक, व्हॉटसॲप, टोल फ्री इत्यादी आधुनिक दळणवळणाच्या साधनांची सहज उपलब्धता करून महिलांना पोलीस संरक्षण व इतर मदत तत्काळ उपलब्ध द्यावी.

१९)महिला अत्याचाराचे खटले चालवण्यासाठी तालुकास्तरापर्यंत जलद गती न्यायालयांची स्थापना करावी.

२०) या योजनेसोबत शासनाने `बालिकांसाठी विशेष बचत योजना` बालिकांच्या आरोग्यावर, शिक्षणावर, विम्यावर खर्च होणारी रक्कम करमुक्त करावी व त्या योजनांतील परतावा देखील अमर्यादा करमुक्त करावा.

अशा प्रकारे महिला सक्षमी करणासाठी राबवण्यात आलेल्या बेटी बचाव बेटी पढाओ या योजनेचे मुल्यमापन करता येईल.

संदर्भ :-

महिला व बालकल्याण मंत्रालय, भारत सरकार यांची माहिती पुस्तिका

महिला व बालकल्याण मंत्रालय, भारत सरकार यांची `बेटी बचाओ, बेटी पढाओ` विषयी माहिती देणारे पत्र□.

शै□ि□□ संशोधानाची मूलतत्त्वे - प्रा. मुळे व प्रा. उमाठे

Educational Research - Prof. Shefali R Pandya.

Research Methology a survey - Prof. AnilKumar

शै□ि□□ संशोध-न - प्रा. भा. गो. बापट

संकेतस्थळे -

www.wed.nic.in

www.youtube.com/user/betibachaobetipadho